
Anar per tornar. La Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona com a centre d'una xarxa de re-distribució de la població infantil (1853-1936)

José Montiel Pastor*

Resum

Entre 1853 i 1936, la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona (en endavant CPMEB) va ser el destí de més de 55.000 nens i nenes, provinents, en la seva immensa majoria, de la capital i dels pobles de la província de Barcelona. Des de la seva creació, l'estratègia de la institució per tal d'intentar assegurar la supervivència del major nombre d'infants va ser la de lliurar-los el més aviat possible a una dida externa. Habitualment, es tractava de dones casades que en la major part dels casos residien en petits pobles i en famílies dedicades a l'agricultura. En aquesta comunicació analitzem com aquesta pràctica va esdevenir, de fet, un veritable flux de població entre el medi urbà i el medi rural, en el que la CPMEB ocupava el lloc central. Així mateix, constatem com aquesta xarxa de redistribució de població va abastar tot el territori català i fins i tot va arribar a altres territoris, com l'Aragó, València, Múrcia, etcètera. També definim quins van ser els criteris utilitzats pels responsables de la institució a l'hora de decidir la destinació que havien de tenir les criatures, criteris que anaven més enllà dels estrictament lligats a la seva salut, ja que tenien molt a veure amb la moral, l'economia, la política i l'adscripció ideològica dels responsables de la institució. Finalment, intentem d'oferir una visió de la vida dels nens i joves en el seu lloc d'arribada: l'adaptació a la nova família, la seva educació, les condicions de treball i, en alguns casos, el seu arrelament definitiu a la família i al lloc d'acollida.

Resumen

Entre 1853 y 1936, la Casa Provincial de Maternidad y Expósitos de Barcelona (en adelante CPMEB) fue el destino de más de 55.000 niños y niñas, provenientes, en su inmensa mayoría, de la capital y de los pueblos de la provincia de Barcelona. Desde su creación, la estrategia de la institución, con el fin de intentar asegurar la supervivencia del mayor número de niños, fue la de entregarlos lo más pronto posible a una nodriza externa. Habitualmente, se trataba de mujeres casadas que en la mayor parte de los casos residían en pequeños pueblos y en el seno de familias dedicadas a la agricultura. En esta comunicación analizamos cómo esta práctica se convirtió, de hecho, en un verdadero flujo de población entre el medio urbano y el medio rural, en el que la CPMEB ocupaba el lugar central. Asimismo, constatamos como esta red de redistribución de población abarcó todo el territorio catalán e incluso llegó a otros territorios, como Aragón, Valencia, Murcia, etcétera. También definimos cuáles fueron los criterios utilizados por los responsables de la institución a la hora de decidir el destino que habían de tener las criaturas, cri-

* Universitat Autònoma de Barcelona.

terios que iban más allá de los estrictamente ligados a su salud, ya que tenían mucho que ver con la moral, la economía, la política y la adscripción ideológica de los responsables de la institución. Finalmente, intentamos ofrecer una visión de la vida de los niños y jóvenes en su lugar de llegada: la adaptación a la nueva familia, su educación, las condiciones de trabajo y, en algunos casos, su arraigo definitivo en la familia y el lugar de acogida.

Tradicionalment, la historiografia de les institucions benèfiques dedicades a la infància a l'època contemporània s'ha centrat, sobretot, en l'anàlisi dels components interns i del funcionament d'aquests tipus d'establiments: el marc legislatiu i els reglaments interns que van generar, la seva evolució econòmica, la quantificació dels ingressos, la mortalitat dels interns, etcètera.¹ De fet, el que s'ha fet fins ara ha estat la història dels establiments. Ara cal intentar anar un pas més enllà i, entre d'altres àrees d'investigació, mirar de conèixer les relacions que es van establir entre aquestes institucions i la societat on estaven immerses.² En aquest sentit, aquesta comunicació intenta analitzar el paper de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona (a partir d'ara CPMEB) com un agent de redistribució territorial de la població infantil abandonada catalana.

Fundada l'any 1853, i per la seva condició de provincial, la CPMEB centralitza una bona part dels infants abandonats als pobles i ciutats de la seva demarcació,³ primer a les seves instal·lacions del Raval barceloní i a partir de la darrera dècada del segle XIX a Les Corts de Sarrià. Un cop ingressats a l'establiment i per tal d'intentar evitar una mortalitat massiva, la política d'aquesta institució va ser lliurar-los el més aviat possible a dides externes per a la seva alimentació i cura. Aquesta pràctica va esdevenir, de fet, un veritable flux de transvasament de població entre el medi urbà i el medi rural, especialment entre Barcelona i la Catalunya rural, però també més enllà del territori català, arribant fins a l'Aragó, València i Múrcia, un transvasament en el qual la CPMEB ocupava el lloc central. En aquesta comunicació intentarem analitzar l'evolució quantitativa d'aquest flux i la seva distribució territorial i establir quins van ser els criteris que el van ordenar i determinar durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del segle XX.

1. Pedro CARASA SOTO, «La historia y los pobres: de las bienaventuranzas a la marginación», *Historia Social*, 13 (1992), pàg. 77-100. I també: Mariano ESTEBAN DE VEGA, «Pobreza y beneficencia en la reciente historiografía española», *Ayer*, 25 (1997), pàg. 15-34. En concret sobre la CPMEB de Barcelona vegeu: Ana María RODRÍGUEZ, *Las mujeres y la beneficencia en Barcelona en la segunda mitad del siglo XIX: la Casa Provincial de Maternidad y Expósitos de Barcelona 1853-1903*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005, inèdita; Montserrat ALAY SUAREZ, *Aprentens i minyones. La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*, Barcelona, Llibres de Finestrelles, 2003; i Montserrat CARBONELL, Eva GIMENO, Raül AGUILAR, José MONTIEL, *La Casa de Maternitat i Expòsits, Les Corts*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Diputació de Barcelona, 2004.
2. Pedro CARASA SOTO, «Perspectivas de la historiografía española en torno a los expósitos e ilegítimos, desde las actuales tendencias en historia social», dins Vicente PÉREZ MOREDA (coord.), *Expostos e ilegítimos na realidade ibérica do século XVI ao presente*, Actas do III Congresso da ADEH, Porto, Edições Afrontamento, 1996, vol. 3.
3. Durant el període 1853-1936 van ingressar a la CPMEB 54.464 infants, amb una mitjana anual de més de 651 (AHDB (Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona), Llibres de matrícula d'expòsits, lligalls del J3061 al J3145).

Fonts i metodologia

La documentació emprada per a l'elaboració d'aquesta comunicació ha estat, entre d'altres, el conjunt de dades recollides en els *Llibres de Matrícula d'Expòsits*, de caràcter anual, on els responsables de la CPMEB anotaven les dades principals dels ingressats: data d'arribada, lloc on es va trobar la criatura, la data del bateig i el nom que se li va posar, les dades i el seu lloc de residència, els trasllats, la data de la comunió o confirmació, etcètera; també, en cas de mort de l'infant, la causa de la seva mort. He utilitzat també els diferents registres de nodrisses i fulls de lactància, on s'hi recullen les dades relatives a les dades externes: els seus noms, lloc de residència i informes dels rectors dels seus pobles (o dels alcaldes de barri en el cas de les barcelonines). Finalment, també ha estat útil la informació recollida a les actes de la junta de govern de la CPMEB, fins el 1914 en solitari, i a partir d'aquest any conjuntament amb la Casa de Caritat de Barcelona; on, entre d'altres dades relatives al funcionament de la CPMEB, destaquen els informes de les visites d'inspecció realitzades pels secretaris de la junta a les principals zones de recepció del asilats, visites on s'intentava comprovar *in situ* l'estat general dels nens lliurats a dida: la seva salut, l'educació que rebien, el tracte, etcètera. A partir d'elles també podem conèixer els criteris ideològics i socials a l'hora d'establir les diferents estratègies de repartiment sobre el territori dels infants ingressats a la CPMEB.

Aquesta documentació ens ha de permetre, primer, conèixer els llocs d'origen d'aquests nens, la seva importància quantitativa, el temps que van trigar entre la seva trobada –allà on aquesta tingués lloc– i la seva arribada a Barcelona. Després analitzarem la proporció de nens lliurats a dida i els principals llocs on van ser traslladats. I finalment, les seves condicions, és a dir, el tracte que van rebre de les famílies que els van acollir i els criteris per ordenar aquest flux, així com els resultats d'aquests i la seva importància en la vida dels nens i nenes lliurats a dades externes.

Anar per tornar. Els infants a la CPMEB

La CPMEB va néixer com a resultat de l'aplicació dels dos textos legals que van conformar l'assistència pública de l'Espanya liberal: la Llei de Beneficència de 20 de juny de 1849 i el Reglament del 14 de maig de 1852 que la desplegava. Aquest darrer establia, en el seu article 6:

En cada capital de provincia se procurará que haya por lo menos un hospital de enfermos, una casa de misericordia, otra de huérfanos y desamparados, y otra de maternidad y expósitos.⁴

Així, l'any 1853, la CPMEB va instal·lar-se en una part dels locals de la Casa de Misericòrdia, iniciant d'aquesta forma la seva tasca entre els infants abandonats de la província de Barcelona.

4. *Reglamento del 14 de mayo de 1852 para la ejecución de la Ley de Beneficencia del 20 de junio de 1852*, publicat dins Elena MAZA, *Pobreza y beneficencia en la España contemporánea (1808-1936)*, Barcelona, Ariel, 1999, pàg. 109.

Fins aleshores, l'establiment encarregat de tenir cura dels infants expòsits havia estat l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona, i en certa manera, la CPMEB en va heretar el problema de l'extraordinària mortalitat dels ingressats a l'hospital. Només per que serveixi a tall d'exemple: durant tota la primera meitat del segle XIX la mortalitat entre els infants interns de l'hospital es va situar per damunt del 70 % anual, i en anys on els ingressos van ser força més nombrosos, com ara el 1841 (un any en el que van ingressar 862 nens), el 85,3% dels ingressats va morir abans del primer any i el 98% d'ells no va sobreviure més enllà del seu cinquè aniversari.⁵ Davant d'aquesta situació, l'hospital va recórrer a l'única estratègia possible:

Para evitar una mortandad horrorosa, se adoptó la medida salvadora de diseminar al mayor número de las criaturas entre nodrizas de las aldeas del país. Este recurso ha evitado el antiguo hacinamiento, que hacía infalible la muerte de un setenta por ciento.⁶

Aquesta estratègia va ser adoptada per la CPMEB en la seva totalitat i la va mantenir al llarg de tota la seva història.

Un cop establertes les línies generals de funcionament de la CPMEB en aquest aspecte, analitzarem en primer lloc, el volum general dels ingressos, el seu origen i la distribució damunt del territori dels lliurats a dida externa.

Els ingressos

La *figura 1*, mostra l'evolució del nombre d'ingressos de nens a la CPMEB durant el període 1853-1936. Durant el període del nostre estudi van ingressar a la CPMEB un total de 54.464 nens i nenes, amb una mitjana anual de més de 651. Com podem apreciar, durant tota la segona meitat del segle XIX i els primers anys del XX, la tendència general va apuntar cap a una reducció significativa dels ingressos. Aquesta tendència va durar fins els anys de la Primera Guerra Mundial i la immediata postguerra, quan es va produir un significatiu augment. Els anys vint van donar pas a un nou període de reducció, que va continuar fins l'esclat de la Guerra Civil.

Per a conèixer l'origen dels ingressats, hem analitzat les dades relatives als anys 1860, 1870, 1880, 1890, 1900, 1905, 1910, 1915, 1920, 1925, 1930 i 1935. Atesos els diferents criteris emprats pels responsables de la institució a l'hora de consignar l'origen dels nens ingressats, he dividit l'anàlisi en dues taules diferenciades (*taules 1 i 2*): la primera aplega dels primers anys fins el 1900 i la segona s'estén des del 1905 fins el 1935.⁷

5. *AHDB*, Llibre de matrícula de l'any 1841, lligall J3057.

6. *Dictámenes médico-higiénicos de la Comisión facultativa inspectora del Hospital General de Santa Cruz de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de Antonio Brusi, 1848, pàg. 12.

7. Dades elaborades a partir dels llibres de matrícules d'ingressos (*AHDB*, Llibres de matrícula, lligalls J3069, J3079, J3089, J3099, J3109, J3114, J3119, J3124, J3129, J3134, J3139, J3144).

Taula 1. Origen dels ingressats, 1860-1900 (% sobre els ingressos anuals)

Origen	1860	1870	1880	1890	1900
Hospital G. S. Creu	17,6	20,0	25,0	28,0	14,1
Torn/Porteria	46,4	36,5	37,2	34,4	29,6
Parròquies	6,0	8,3	12,3	17,2	13,1
Pla de Barcelona	1,0	4,2	4,3	4,1	5,5
Barcelona Ciutat		0,7	0,4	0,4	0,2
Barcelona Província	28,8	28,9	20,4	15,1	9,5
Desconegut	0,1	0,8	0,4	0,7	0,2
Ofici alcalde / Jutjat		0,3			0,6
Girona		0,1			
Castelló		0,1			
Servei Maternitat					22,5
Asil de la Visitació					4,8

Taula 2. Origen dels ingressats, 1905-1935 (% sobre els ingressos anuals)

Origen	1905	1910	1915	1920	1925	1930	1935
Servei Maternitat	37,41	36,91	40,12	43,40	53,61	64,04	77,01
Barcelona Província	6,03	8,36	4,51	4,35	5,25	3,93	1,18
Torn/Porteria	8,16	6,31	5,67	6,10	4,92	1,32	0,00
Lliurats directament	28,90	26,81	25,28	19,45	26,55	22,66	16,50
Hospital Clínic		10,41	13,23	16,54	1,48	0,56	0,00
Hospital G. S. Creu	12,94	3,63	4,07	4,21	2,62	2,25	0,59
Asil de la Visitació	6,56	6,62	5,96	5,95	5,57	5,24	4,72
Ofici alcalde / Jutjat		0,95	1,16				

La distribució comarcal dels ingressats de fora de Barcelona la podem seguir en els mapes següents (*Figures 2, 3 i 4*). Com podem apreciar, durant la segona meitat del segle XIX, els infants arribats de fora de la ciutat de Barcelona van passar de representar, aproximadament, el 30% del total dels ingressos a representar, aproximadament, el 10% l'any 1900. Aquesta tendència a la reducció es va mantenir durant el primer terç del segle XX. Les comarques que van aportar un major nombre d'infants van ser el Barcelonès, el Bages, el Maresme, l'Osona, l'Anoia i l'Alt Penedès.

Aquesta reducció de nens arribats de la resta de la província de Barcelona podia obeir a diferents causes: en primer lloc –i tal com ho demostren les dades recollides en els *Anuarios Estadísticos* publicats per l'*Instituto Nacional de Estadística*, que ofereixen dades demogràfiques relatives a la província de Barcelona–, durant tot aquell temps va haver-hi una reducció considerable de la il·legitimitat; en segon lloc, i crec que aquesta va ser una de les causes principals, la reducció responia a la utilització del servei de maternitat obert per la CPMEB a Les Corts de Sarrià, dedicat principalment a tractar les dones solteres embarassades de la província. Un servei inaugurat l'any 1892 i que en molts pocs anys va esdevenir, doncs, la via d'entrada principal de nens a la institució, compensant, per tant, la reducció del pes dels ingressos provinents de fora de la capital.

Per aquestes dones residents als pobles de la província de Barcelona, el servei de maternitat els oferia la possibilitat d'ingressar quan encara no era evident el seu embaràs i, un cop ingressaven, la institució els permetia de mantenir el seu anonimat fins el moment del naixement del seu fill, a partir del qual podien optar per dei-

xar-lo a la borderia i retornar als seus pobles mantenint el seu “secret”. Aquesta utilització dels serveis de les maternitats de les ciutats per part de les dones de les àrees rurals per amagar la seva situació també la podem trobar, per exemple, a França, on la Maternité de Port-Royal de París va donar acollida a un percentatge força considerable de dones residents a les zones rurals pròximes a la capital.⁸

Així, durant la segona meitat del segle XIX i els primers anys del XX, la CPMEB va recollir un volum considerable d'infants nascuts fora de la ciutat de Barcelona, nens que conjuntament amb els abandonats a la capital i els que havien nascut en ella van ser lliurats, en cas que la seva salut ho permetés, a les nodrisses externes per mirar d'intentar garantir la seva supervivència.

El lliurament a l'exterior

Com ja hem assenyalat anteriorment, la política de la CPMEB va ser lliurar el més aviat possible les criatures a les nodrisses internes per tal d'evitar l'altíssima mortalitat a l'interior de l'establiment. Segons la legislació vigent, els infants ingressats a la CPMEB romanien sota la seva responsabilitat fins la majoria d'edat, per la qual cosa el problema no era només trobar dides per alletar els nens més petits, sinó que també calia buscar famílies d'acollida per als nens més grans, ja que, en cas contrari, els nens havien de retornar a Barcelona en complir els set anys i passar a la Casa de Caritat. El problema, però, era que molts dels nens retornats a la Casa, després d'haver viscut en un ambient familiar i en un mitjà més sa i acollidor, tenien molts problemes per adaptar-se a la nova situació i molts d'ells emmalaltien o morien al poc temps del seu reingrés. Com a conseqüència d'això, els metges de la CPMEB van identificar un nou diagnòstic:

Las diferentes enfermedades que contraen los expósitos, que desde la edad de los cinco años son devueltos a esta Casa por sus respectivas amas hasta a la de siete en que pasan a la Provincial de Caridad, ha llamado la atención de esta Junta de Gobierno, que se ha ocupado con el interés que su importancia requiere las causas que puedan motivarlas, así como también en buscar el medio más eficaz para combatirlas y evitarlas. Una de las que más influyen en mantener el estado morbosos de este establecimiento es la nostalgia que sufren los referidos expósitos al separarse de sus amas a la tierna edad de los cinco años y el cambio repentino que experimentan los mismos en pasar de un régimen de vida al que están acostumbrados desde la lactancia, y pasando de disfrutar de los aires saludables del campo, a otro muy distinto cual es el a que han de adaptarse en esta Casa, privados de respirar ayres puros y entregarse a los juegos propios de su edad, por más que se procure no les falte en los primeros meses de la misma, y a pesar de que los alimentos que se les dan son los mejores y más nutritivos que los que generalmente usan las amas a cuyo cargo estaban.

8. Rachel G. FUCHS and Leslie Page MOCH, «Pregnant, Single, and Far from Home: Migrant Women in Nineteenth-Century Paris», *The American Historical Review*, 95,4 (1990), pàg. 1127-1130. També Scarlett BEAUVALET-BOUTOUYRIE, *Naître à l'hôpital au XIXe siècle*, Paris, Belin, 1999, pàg.154-156.

Los datos estadísticos que obran en esta dependencia vienen á patentizar con la segura elocuencia de los números, que, mientras entre los expósitos de 5 a 7 años que continúan en poder de sus respectivas amas, ocurren poquísimas defunciones, son éstas en gran número en los de la expresada edad albergados en esta Casa, no sólo por las causas indicadas y por las expresadas en el dictamen facultativo de este establecimiento, sino por algunas enfermedades que se presentan epidémicamente en determinadas épocas del año, sin que sea posible evitar su desarrollo por muchas que sean las precauciones que se tomen para ello. [...] el único [medio] de salvar la vida a muchos infelices atacados de ciertas enfermedades endémicas y otras epidémicas que se notan en este establecimiento, es que los expósitos continúen a cargo de sus respectivas amas hasta la edad de los siete años, abonándolas el mismo salario.⁹

Així, doncs, si es volia assegurar la viabilitat de la major part dels infants ingressats, calia poder contractar un volum molt considerable de dides i de famílies per atendre els nens fora de l'establiment barceloní. El problema, però, era que els sous que pagava la institució eren tan baixos que difícilment es van poder contractar dides barcelonines de qualitat, i en la majoria dels casos les dones en període de lactància que va contractar la CPMEB corresponien als sectors més pobres de la ciutat, una situació que posava en perill tot el sistema de dides externes.¹⁰ Per aquesta raó, l'única possibilitat de trobar dides d'una qualitat acceptable que s'ocupessin del volum creixent de criatures asilades va ser ampliar de manera extraordinària la xarxa de contractació a les zones rurals, tant del Principat com de les zones limítrofes d'Aragó i València, i fins i tot més lluny.

Malgrat els esforços de les autoritats de la CPMEB, l'oferta de dides externes gairebé sempre va quedar lluny de les necessitats. Durant la primera part del segle XX, la junta de govern va calcular que, per cobrir correctament el servei, feia falta contractar més de quatre-centes dides externes noves cada any,¹¹ només per atendre els infants més petits en època de lactància. La regularitat dels ingressos i la reducció de la mortalitat durant el període estudiat va fer que els infants i joves sota custòdia de la CPMEB arribessin a unes xifres mitjanes anuals d'ocupació situades entre els 4.500 i els 5.000, per la qual cosa la CPMEB havia de cercar dides i famílies per mantenir aquests infants i joves lluny de les seves instal·lacions, on hi van quedar només els malalts o els retornats per les seves dides o famílies d'acollida.

La mateixa Junta explicava quines eren, segons el seu punt de vista, les causes de la manca de dides en les zones més properes a Barcelona o a allà on tradicionalment havien estat més nombroses:

Les causes que han contribuït a dita important disminució de sortides en l'esmentat departament de Lactància són, entre les principals, els crescuts

9. *AHDB*, lligall J3023, exp. 2 (1870).

10. Sobre les característiques econòmiques i socials de les dones contractades per a la cria dels expòsits, vegeu: José MONTIEL PASTOR, «La Casa Provincial de Maternidad y Expósitos de Barcelona (1853-1925). Las nodrizas externas como elemento clave del sistema asistencial, su evolución y problemática», dins *Primer Encuentro de Demografía Histórica de la Europa Meridional*, Maó, 2003.

11. *AHDB*, lligall CC/V-510, Actes de les Cases de Maternitat i Expòsits i de la Casa de Caritat de Barcelona per l'any 1916, 21 de juliol.

didatges que en les cases particulars es satisfan a les dides, i l'haver-se establert fàbriques en diferents poblacions. A la província de Girona, antigament no hi havia poble on no s'hi troessin expòsits donats a dida, i ara degut a lo dit, les dones que's dedicaven a criar, prefereixen anar a la fàbrica. Lo mateix ha succeït en els pobles d'aquesta província dels partits de Berga, Manresa, Vilafranca i Vich, per a quins llocs, abans, contínuament sortien expòsits, essent-nos precis ara, a fi contrarestar lo exposat, acceptar totes les dides que's presentin en bones condicions prescindint de la distància dels pobles de la seva residència.¹²

Els requisits per poder alletar una criatura es van mantenir constants al llarg de tot el període i no van ser gaire exigents:

Quando una nodriza esterna solicitase lactar un expósito deberá presentar un certificado del Cura párroco o el alcalde de su pueblo en que se espresen los nombres de ella y su marido, medios de subsistir y abono de su conducta.¹³

Un cop contractades, les dones es comprometien a complir una sèrie de normes segons el full de lactància que signaven:

Advertencias:

1º Los pagos de los salarios se harán por trimestres vencidos, a saber: en 4 de abril, 4 de julio, en 4 de octubre y en 21 de diciembre, y si dichos días fueren vencidos principiarán en el siguiente.

2º Si por razón de la distancia, la nodriza no se presenta a cobro con el expósito, deberá la misma o el encargado que lo verifique traer esta Hoja con un certificado del Reverendo Cura Párroco o el alcalde librado a continuación del modelo que figura al dorso y conforme al mismo.

3º La nodriza deberá devolver el expósito al Establecimiento de donde fue extraído (a no ser que quisiera prohiarlo) en cuanto haya cumplido los cinco años de edad, si antes no se le reclamare: en el concepto que desde el día en que cumpla dos años, sólo se le abonará la mitad del salario señalado a los de lactancia.

4º Si el expósito falleciere, pediría al Reverendo Párroco del pueblo de su residencia se sirva extender la partida de defunción o un certificado de ella al dorso de esta Hoja, y el facultativo que le habrá visitado certificará a continuación de qué enfermedad ha fallecido. Además de estos certificados la nodriza deberá presentar el sello de plomo perteneciente al expósito difunto. Sin estos requisitos no se abonará cantidad alguna.

5º La nodriza tiene obligación de hacer vacunar el expósito en uno de los primeros meses que lo tenga a su cargo, lo cual justificará presentando en el pago inmediato después de la inoculación un certificado del facultativo que lo haya verificado.

12. AHDB, lligall CC/V-510.

13. *Reglamento especial para las casas unidas de Maternidad y Expósitos de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, Imprenta y Librería política de Tomás Gorchs, 1853, pàg. 17.

6° Deberá también cuidar que se administre al expósito el Sacramento de la Confirmación, si se le ofrece ocasión oportuna, y pedir luego al Reverendo Cura Párroco del pueblo se sirva certificado al dorso de esta Hoja.

7° No cobrará la nodriza que cortase el cordón del plomo pendiente del cuello del expósito, y si por su uso estuviese en muy mal estado, se presentará al Cura Párroco o al alcalde para que se sirva acabarlo de romper por su mano, librando luego certificado de ello al dorso de esta Hoja.

8° Tampoco cobrará la nodriza que traspase á otra el expósito que se le ha confiado, cuando lo verifique sin consentimiento expreso de esta Administración: 2° La que lo aceptó sin este requisito: 3° La que por negligencia o mal cuidado tenga o devuelva el expósito en mal estado; en cuyos referidos casos, a más de perder el derecho de cobrar cantidad alguna, quedan sujetas unas y otras a más estrecha responsabilidad, que se les exigirá ante quien corresponda.

El Administrador Sub-director.¹⁴

La quantitat de nens lliurats a dida externa durant el període 1853-1936 no va deixar de créixer, tant com a resultat de la dinàmica dels ingressos com per la reducció de la mortalitat a la CPMEB, que va ser més important arran de la posada en marxa de les noves instal·lacions a Les Corts de Sarrià a partir de la darrera dècada del segle XIX. Així mateix, l'ampliació de l'edat límit en què les criatures podien estar-se amb les famílies de les seves dides, que va passar del cinc als set anys, va ser un altre element que va fer augmentar el nombre de nens en aquesta modalitat d'acollida.

La progressiva extensió geogràfica del sistema de didatge queda de manifest si comparem les dades referents als nens i nenes ingressats els anys 1860, 1880 i 1900 (*figures 5 a 9*). Els mapes permeten d'apreciar clarament que durant tota la segona meitat del segle XIX hi va haver una tendència constant d'allunyament de l'emplaçament infantil a dida de Barcelona i de les seves comarques properes. En un primer moment, la major part dels nens van ser lliurats a les comarques del centre de Catalunya (el Ripollès, l'Osona, el Bages, l'Anoia i el Berguedà), però posteriorment van anar guanyant pes les comarques del sud de Tarragona (el Montsià, el Baix Ebre i la Terra Alta). El més destacable va ser l'expansió del sistema de dides externes fora del territori català, que va dur la CPMEB a arribar a autoritzar lliuraments a famílies de les províncies d'Osca i la zona nord de Castelló, així com a Terol i València, encara que en menor proporció.¹⁵

Aquesta necessitat de cercar dides i famílies fora del territori català es va mantenir i accentuar durant el primer terç del segle XX, quan la proporció de residents fora del Principat va ser majoritària, tal i com queda reflectit en el mapa adjunt referent al període 1910-1935 (*figura 10*). Podem apreciar com la proporció de dides residents a la zona sud de Tarragona es va mantenir i van augmentar en importància Castelló, Osca i Terol; però també cal destacar la incorporació d'un volum considerable de famílies residents a Saragossa, Sòria, València, Alacant, Guadalajara i Múrcia.

14. *AHDB*, lligall J3015 (1875).

15. Sobre la situació econòmica i social de les famílies que van acceptar infants de la CPMEB vegeu MONTIEL, «La Casa Provincial de Maternidad...».

Cal destacar també, que especialment a partir de l'any 1880, tant la província com la ciutat de Barcelona van ser la residència d'un volum considerable d'acollits a la CPMEB, especialment nois i noies més grans que treballaven en aquestes poblacions, mentre que els infants més petits van ser acollits sobretot per les famílies de les zones rurals.¹⁶

Malgrat els possibles inconvenients derivats de l'extensió del sistema de nodris-ses per part dels responsables de la CPMEB, l'enviament de les criatures a pagès sempre va ser vist amb bons ulls. En primer lloc, perquè sempre van considerar que el treball, principalment el manual, era la millor opció educadora per als nens i nenes expòsits,¹⁷ però també perquè el treball no només era considerat apte per a realitzar una funció educativa, sinó perquè va ser entès com una forma de expiació del pecat. En la visió conservadora i catòlica de la CPMEB, el treball dels nens els havia de servir per superar el vici i la intemperància dels seus pares. El treball a pagès era considerat el més adient per a aquestes criatures, un treball i una vida de poble virtuosa i allunyada de la ciutat, bressol del pecat i de la luxúria. Així mateix, el treball a pagès havia de complir una funció important des del punt de vista econòmic, ja que esdevindria, de fet, una forma de repoblament de les àrees rurals, sotmeses a una pèrdua constant de població:

El trabajo de nuestros amparados, si bien debe apreciarse según el mérito individual, es preciso subordinarlo a un conjunto de miras, que se concilien con la asociación, [...] será preferible el de la granja, como exclusivo, ya porque la Agricultura se halla siempre falta de brazos, ya también por ser la mas dispuesta a cicatrizar los defectos que en la organización humana de nuestros patrocinados se ofrecen generalmente por el vicio de su origen.¹⁸

Malgrat el volum tan considerable d'infants de la CPMEB residents a l'exterior, les autoritats provincials no van articular un servei d'inspecció a l'alçada de les necessitats, com el que va establir l'administració francesa que vetllava pel compliment de les lleis i que supervisava la situació material i moral dels infants acollits a l'assistència pública.¹⁹ La manca d'una inspecció centralitzada va deixar la responsabilitat del control als alcaldes, a les juntes de dames i als rectors dels pobles on vivien els expòsits. La manca d'un criteri comú i en molts casos la desídia d'alguns dels responsables van propiciar casos de corrupció, i feia a aquests nens i joves molt vulnerables als maltractaments físics, l'explotació laboral i, en alguns casos, els abusos sexuals.²⁰ Segons les actes de la CPMEB, no hi va haver visites d'inspecció organitzades per la junta de govern fins ben entrat el segle XX, i les poques que es van realitzar es van limitar a zones molt concretes.

La primera visita organitzada va tenir lloc l'any 1913, quan el secretari de la junta de govern de la CPMEB va visitar les comarques del sud de Tarragona i el

16. Sobre els avantatges per a les famílies pageses de criar els infants més petits, vegeu: MONTIEL, «La Casa Provincial de Maternidad...».

17. Sobre el treball dels internats a la CPMEB, vegeu ALAY, *Aprenents i minyones...*

18. *AHDB*, lligall 393, exp. 7 (1867).

19. Virginie DE LUCA, *Aux origines de l'Etat Providence. Les inspecteurs de l'assistance publique et l'aide sociale à l'enfance (1820-1930)*, Paris, Institut National d'Études Démographiques, 2002.

20. Com era el cas de la nena Maria Sallarés, de quinze anys, acollida per una família de Figueres, a l'Alt Empordà, i que va ser lliurada a un bordell d'aquella ciutat (*AHDB*, lligall J2028 (1885)).

nord de Castelló, en concret els pobles d'Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Peníscola i Benicarló, llocs on hi havia acollits tres-cents seixanta-tres infants.²¹ Durant la visita, que va durar deu dies, el representant de la CPMEB es va entrevistar amb els rectors i amb els alcaldes dels pobles, autoritats que havien estat prèviament assabentades de la visita amb la intenció que convoquessin tots els expòsits i les famílies d'acollida per tal que poguessin ser entrevistats sobre el seu estat de salut i la seva situació moral i material. Les principals deficiències que va trobar el secretari feien referència a la manca de comunicació entre les famílies d'acollida, les autoritats locals i la CPMEB. En alguns casos, la mort dels nens havia trigat més de dos anys a ser comunicada, i en altres, el nen o la nena havien estat intercanviats entre famílies, les receptores dels quals eren completament desconegudes per les autoritats de la CPMEB, per la qual cosa van ser advertides:

No estar autorizadas para hacer traslados y que manifestaran a la familias que tienen dichos expósitos, sin documentos, la necesidad de que a la mayor brevedad se pongan en condiciones reglamentarias para autorizar oficialmente los referidos traslados.²²

Un altre dels problemes va ser que algunes famílies amb nens en període de lactància, especialment a Sant Carles de la Ràpita, no es van presentar a l'entrevista, amb la qual cosa el representant de la CPMEB es va haver de conformar amb les explicacions que van donar els alcaldes i els rectors sobre la seva situació. Així mateix, molts dels expòsits majors de cinc anys tampoc van ser entrevistats, ja que les famílies van al·legar que estaven treballant al camp o eren a mar pescant. Malgrat les deficiències constatades, la valoració global va ser positiva, especialment en el tracte familiar rebut pels expòsits, tot i que s'assenyalaven algunes coses a millorar:

Como he dicho en el informe de cada población que visité, en general todos los expósitos están sanos, al parecer bien cuidados y los tratan lo mismo que si fueran hijos propios, pero en cuanto a instrucción es casi nula, que también lo es para los demás propios de la población, los dedican al trabajo tan pronto pueden ayudar a sus padres adoptivos y están muy descuidados en materia religiosa.²³

Els elements que explicarien la importància de la zona sud de Tarragona i del litoral nord de la província de Castelló són diversos: en primer lloc, la cria dels expòsits representava uns ingressos gens menyspreables per a les famílies pageses o pescadores de la zona, però, sobretot, la seva importància radicava en què constituïen una important font de mà d'obra, barata i dòcil.²⁴

La segona visita realitzada a la zona per representants de la CPMEB va tenir lloc l'octubre del 1920 i es va ampliar als pobles de La Cava i L'Enveja.²⁵ Aquest

21. *AHDB*, lligall CC/VII-610, Actas de la Casa Provincial de Maternidad y Expósitos de Barcelona para el año 1913, 9 de juliol.

22. *AHDB*, lligall CC/VII-610.

23. *AHDB*, lligall CC/VII-610.

24. MONTIEL, «La Casa Provincial de Maternidad...».

25. *AHDB*, lligall CC/V-514, Actes de les Cases de Maternitat i Expòsits i de la Casa de Caritat de Barcelona per l'any 1920, 12 d'octubre.

cop, però, la visita va ser molt més crítica amb el paper de les autoritats locals i amb el tracte discriminatori dispensat:

La primera impressió que's reb en aquestes visites és de descoratjament pel concepte que la major part de la gent arreglada dels pobles té de la població exposita externa, ja que per a dita gent totes les famílies que sol·liciten i obtenen expòsits és solsament per explotar-los i segons son criteri seria millor no accedir a ses peticions i educar-los i instruir-los en l'Asil.²⁶

El Secretari de la CPMEB va haver de recordar tant a les famílies com a les autoritats dels pobles la situació dels expòsits als asils i la importància de la vida familiar per a ells, així com la legislació vigent sobre beneficència i les seves obligacions i responsabilitats:

Lo primer, doncs, que en aquesta visita, al ensemps que la realitzada anys enrera, he tingut que fer es demostrar a les persones influents en les poblacions el concepte equivocat que tenen de la criança externa dels expòsits, la mortalitat que, per manca de dides, tenim en la Casa, els innombrables inconvenients que ofereix la vida de Asil comparada amb la de la família, quines ensenyances, resultat de la seva constitució, llaços d'amor entre'ls seus components, etz. etz., tant sols pot apendre's convivint-hi i considerant-s'hi part d'ella, prò jamai entre les parets fredes d'un Asil i com del esmentat perjudici en participen moltes vegades les Autoritats locals, a aquestes els hi vaig tenir que fer present les disposicions de la Llei de Beneficència.²⁷

A partir dels anys vint, la progressiva disminució dels ingressos i la millora dels sistemes de control de les dides i les famílies per part de les autoritats –la implantació, a partir del 1925, d'un inspector de lactància– van millorar substancialment la situació dels infants lliurats a cria externa, una millora que va continuar amb el règim republicà, quan el paper dels capellans i els rectors dels pobles va ser assumit legalment pels ajuntaments de les localitats d'acollida amb instruccions clares i precises. Si el 1849 Laureano Figuerola va poder dir que la borderia de Barcelona era una veritable importadora de cadàvers,²⁸ en els anys posteriors va actuar com un important element dinamitzador del flux de població, del mercat laboral i de l'articulació del territori, que va superar amb escreix els límits del territori català.

26. AHDB, lligall CC/V-514.

27. AHDB, lligall CC/V-514...

28. Laureano FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Barcelona, Imprenta i Librería de Tomás Gorgs, 1849, pàg.102.

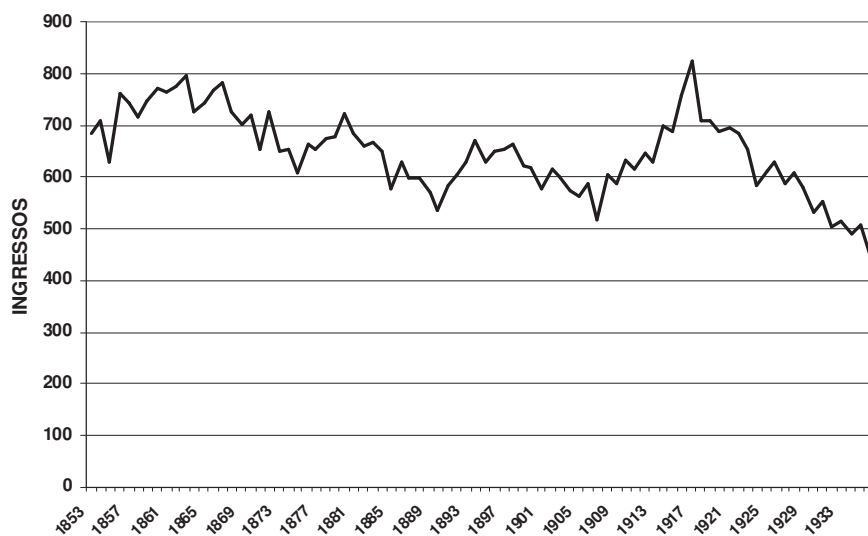
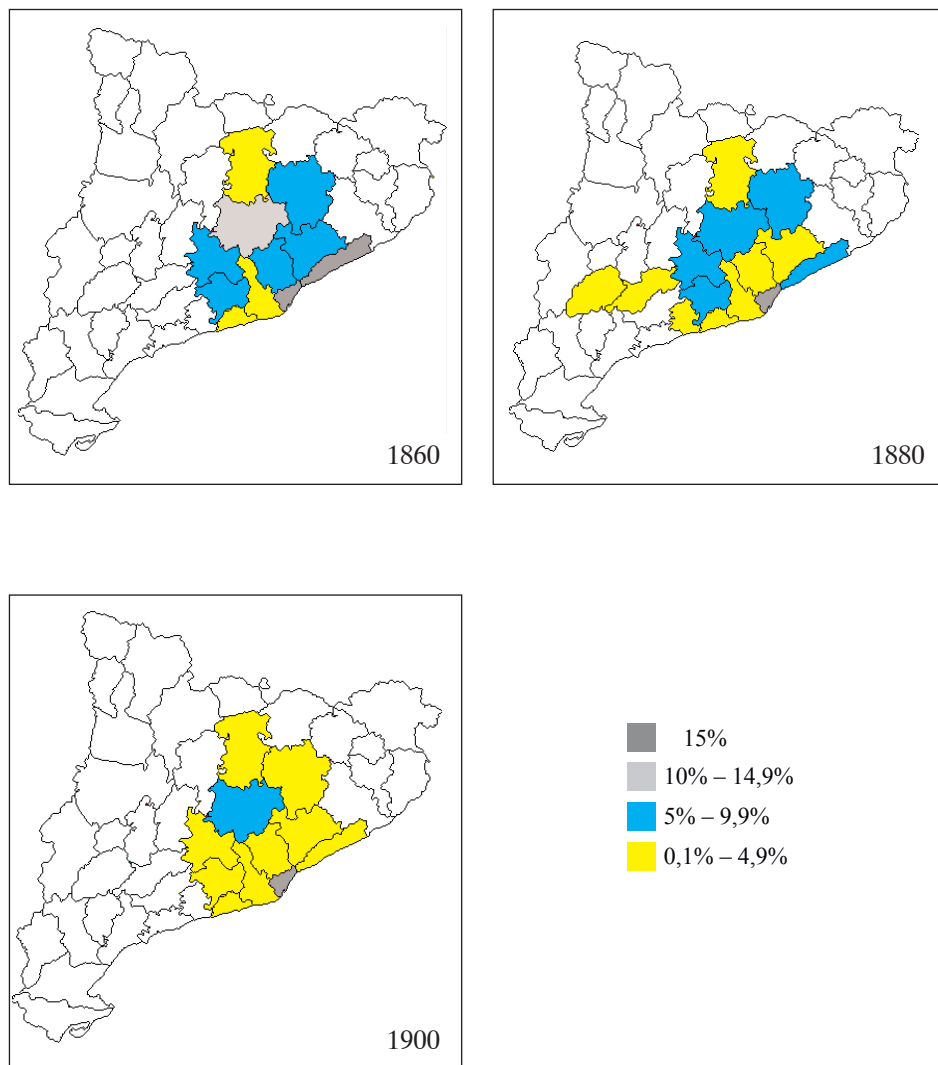
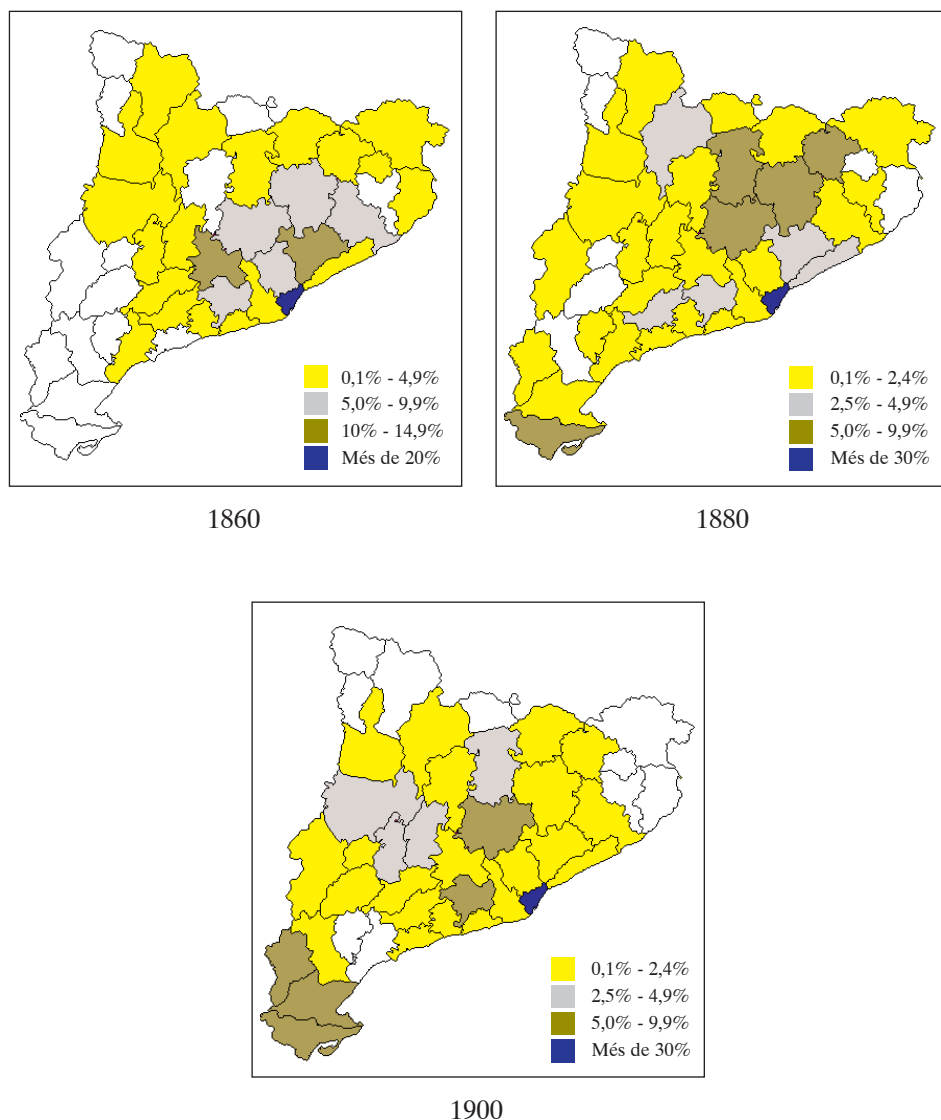

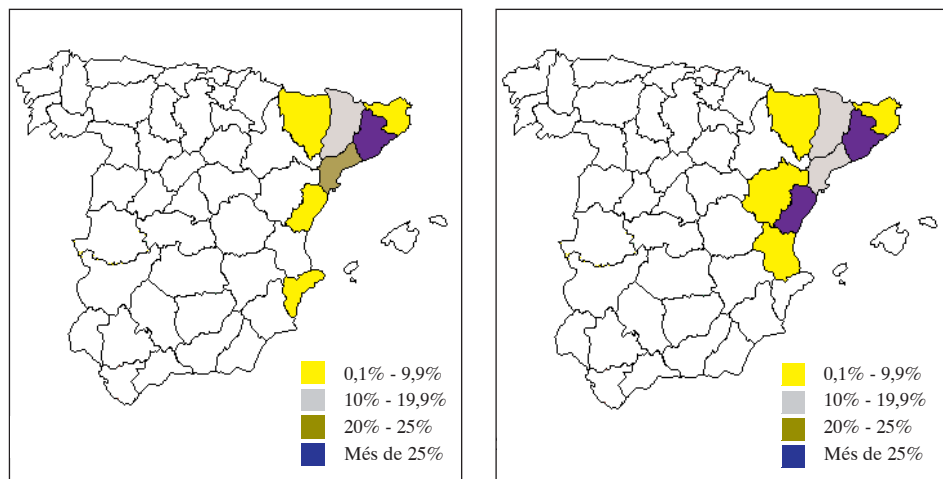
Figura 1. Expòsits ingressats a la CPMEB (1853-1936)

Figures 2, 3 i 4. Origen comarcal dels ingressats 1860-1880-1900

Figures 5, 6 i 7. Distribució comarcal de les dides, 1860, 1880 i 1890

Figures 8 i 9. Distribució provincial de les dides, 1880 i 1890

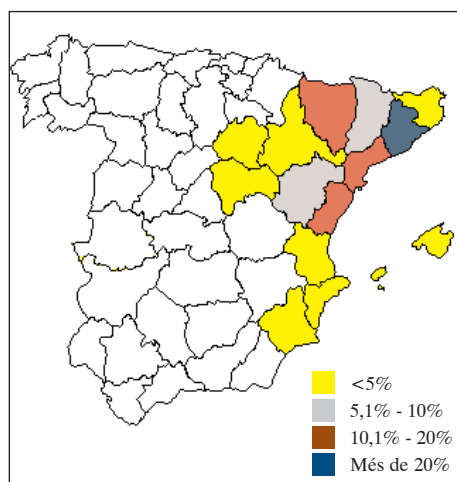

Figura 10. Distribució provincial de les dides, 1910-1935